

AHALEZKO ADITZ-JOKOAK

Donostia, 79-X-26

Pedro Pujana

Aditzaren garrantzi handiko zati bat AHAL ERA deritzana dugu. Ahala (hots, gaztelaniazko "poder" aditza) tartean delarik sortu ohi diren aditz-jokoek osatzen dute Era hori.

Ikus:

- Nik lan hau egin *dezaket*.
- Hi bihar Bilbora joan *hinteke*.
- Harriren batek-edo buruan jo *nazake*.
- Sariren bat eman *zekiokeen*. Etab., etab.

Aditzaren Ahal Era hontan, baina, adizkerak oker eta oker erabiltzen dira. Huts eta huts egiten dela esango nuke. Geroago eta gehiago huts eta huts.

Eta Seber Altuberen mendeurrena ospatzen dihardugunez gero, eta ahalezko aditz-jokoon erabilkera hobekien berak zehaztu zigunez gero, maisu handi honek irakatsia gogora ekarri eta kontutan hartzea guztioi konbenigarri zaigula uste dut.

BITARIKO ADIZKERAK

Ahala edo gaztelaniazko "poder" aditza esaldiaren zati delarik euskaraz dauzkagun adizkerak bitarikoak ditugu.

Ikus:

- Ibili ahal naiz	- ibil naiteke	= Puedo andar.
- Eraman ahal dut	- eraman dezaket	= Lo puedo llevar.
- Ezin ibili naiz	- ezin ibil naiteke	= No puedo andar.
- Ezin ekarri dut	- ezin ekar dezaket	= No lo puedo traer.
- Etab.

Azkuek honela:

“Hay dos maneras de indicar la potencialidad: la una, muy sencilla, en el verbo infinitivo; la otra, una verdadera maremagnum, en la conjugación. Muchas veces se simultanean las dos conjugaciones. Decimos, por ejemplo, etoñi al naiteke “puedo venir”, bastando para ello con etoñi al naiz —potencialidad de infinitivo— o con etoñi naiteke, que lo es de conjugación” (*Morfología Vasca*, Bilbo, 1925, 765 or.).

Aipatu ditugun adizkerok adiera berekoak ote dira? Ibil ahal naiz eta ibil naiteke adizkerak, esate baterako, edo ezin dut lorik egin eta ezin dezaket lorik egin adizkerak esan-nahi bera ote dute? Nahiz bata nahiz bestea erabiltzea berdin ote? Hauxe jakinkizun eta azterkizun.

AZKUEREN IRITZIA

“La misma fuerza tienen ezin etoñi naiz “no puedo venir” que ezin etoñi naiteke, ezin etoñi al naiz y ezin etoñi al naiteke (*Morf.*, 766 or.).

“La imposibilidad en las ideas presentes ofrece hasta tres grados de expresión: ezin jan det, ezin jan dezaket, ezin jan al dezaket “no puedo comer” (es imposible expresar la significación neta del segundo y tercer grado” (*Dicc. Vasc.-Esp.-Franc.*, ezin hitza).

Azkuerentzat, beraz, berdin-berdin da ezin etorri naiz eta ezin etor naiteke esatea, ezin jan dut eta ezin jan dezaket esatea. “Mis compañeros notan alguna diferencia que yo no percibo” dio berak (*Morf.*, 766 or., oharra).

SEBER ALTUBEREN IRITZIA

Seber Altubek, berriz, guztiz bestelako iritzia du. “El pueblo no contaminado del habla cervantina nunca llega a confundir ambas categorías de flexiones” diosku berak (Observaciones al tratado de *Morfología*, 127 or.).

Seber Altuberaren irakatsien arabera, etorri ahal naiz ezin etorri naiz, jan ahal dut, ezin jan dut eta honelako adiz

kerak Ahal Erazko orainaldiari dagozkio. Etor naiteke, ezin etor naiteke, jan dezaket, ezin jan dezaket eta honelakoak, berriz, Ahal Erazko geroaldiari. Beraren hitzak aipatzea izango da argigarriena.

“Potencial Presente. Se usa cuando el acto está en ejecución, es decir, cuando la potencialidad está puesta a prueba. Ejemplos: a) Ezin ibilli naz (cuando se está caminando y no se puede andar). b) Ezin lorik egin dot (cuando se está acostado y no se puede conciliar el sueño).

Potencial Futuro Presente. Se emplea cuando el acto a que se refiere el nombre verbal debe ser realizado después del momento en que habla, aunque la potencialidad del sujeto sea considerada actual en dicho momento. Ejemplos: a) Eroan daiket “puedo llevarlo” (aunque no estoy llevando). b) Ezin lorik egin daiket, lan asko daukat-eta, “no puedo dormir”, es decir, no puedo ponerme a dormir... c) Ezin daiteke etorri ordurako, ankako miñaz dago-ta, “no puede venir”, es decir, no puede ponerse a caminar. Por eso, las locuciones euskéricas de Futuro Presente pueden revertirse a otras castellanas formadas por flexiones de subjuntivo. Ejemplo: Ezin ibilli naiteke, es imposible que pueda andar. Ezin lorik egin daiket, es imposible que pueda dormir, etc. En cambio, las potenciales de Presente se expresan con más exactitud por fórmulas castellanas gerundiales. Ejemplo: Ezin ibilli naz, estoy no pudiendo andar. Ezin lorik egin dot, estoy no pudiendo dormir...” (Observaciones..., 127 eta 128 or.; *Erderismos*, 249 or.).

“La frase española “no puedo venir” puede traducirse por las dos euskéricas que encabezan este párrafo (Ezin etorri naz = Ezin etorri naiteke), según sea el matiz de significación temporal que se quiere imprimir a dicha frase.

Algunos escritores euskaldunes (y con ellos un euskarálogo eminente, según lo manifiesta en un tratado publicado recientemente), no distinguen la diferencia semántica que presentan las dos locuciones expuestas, así como todas aquellas que pueden ser agrupadas en euskera bajo las denominaciones de Potencial Presente (Etorri al naiz, ezin etorri naiz) y Potencial Futuro Presente (Etorri naiteke, ezin etorri naiteke” (*Erderismos*, 248 or.).

ESAN-NAHI EZ-BERDINA

Aipatu ditugun adizkera bitzuok ("ambas categorías de flexiones", Altubek esango lukenez) ez dute, ez, adierazkizun berdina, guztiz bestelakoa baizik. "Belarri" apur bat izatea nahikoa da bestelakotasun honetaz jabetu ahal izateko. Azkue handia nola ez zen konturatzen ez dakit. Seber Altubek arrazoia zuela bistan da. Jakintsu honek zeatz-meatz agertzen digu adizkera batzuen eta bestetzuon esannahia. Ezin, beraz, zein bata zein bestea nor beraren gogara erabili. Zer adierazi nahi den eta orduantxe baizik.

Gaur, ordea, besterik dakusgu. Alegia, gaizki eta gaizki erabiltzen direla aipatutako adizkera bitzuok. Ez dakigu Ahal Erazko aditz-jokoak egokiro erabiltzen.

- Bihar ezingo gara inora joan.
- Ezingo dugu hitzik egin.
- Ezin zerate hemen gelditu.
- Ezingo duzu horrelakorik esan.

Honelako esakuntzak non-nahi eta noiz-nahi ikusten ditugu.

Adibidez:

– "Kristau ikuspuntutik ezin ditugu onartu... (*Aranzazu*, Iraila, 1978, 13 or.).

– "...eta itsu itsuan bide beretik segitzearekin ezin dugu aurreratu" (Ib., 12 or.).

– "Ur aundiak ezingo dute itzali maitasuna, ezta ibaiek ito ere" (*Orduen Liturgia*, 922 or.).

– "Ezin zerate izan Jainkoaren eta diruaren morroi" (Ib., 763 or.).

Hainbeste eta hainbeste adibide ekar daitezke.

Bihoaz, beraz, argibide batzu, Altube maisuak irakatsi zuena ulergarriago izan dakigun.

– Ibiltzen hasi eta bazabiltzala ikus badezazu, Ibili ahal naiz! esan dezakezu, ahal duzula zerorrek ikusi duzu eta, edo "cuando el acto está en ejecución, es decir, cuando la potencialidad está puesta a prueba", Altuberen hitzak aipatuz.

— Lotara joan eta buruko mina duelako edo, lorik ezin eginda dagoenak Ezin dut lorik egin! berez-berez esango du, ezin duela egin une hartantxe berak dakus eta.

— Kontu bat ateratzen ekin eta ekin jardun eta atera gabe utziz gero, Ezin dut atera ederki esanda dago.

— Korapilo bat askatzen jardun eta jardun egin ondoren, ezin askatu baldin badu, Ezin dut askatu esango du.

— Bizkarrean ehun kiloko lepokada hartu eta ozta-ozta izan arren ere, bazoazela ikus badezazu, Eraman ahal dut! pozik esango duzu, ahal duzula zeuk orduantxe ikusi duzu eta.

— Baina, bizkarrean hartu eta zuretzat gehiegi delako lurrera eror badakizu, Ezin dut eramane! esango zenuke.

— Egun guztian lan-da-lan egin behar duzulako, bazka-londokoa egiteko astirik ez baduzu, Gaur ezin dezaket bazka-londokorik egin esan behar duzu, eta ez Gaur ezin dut bazka-londokorik egin.

— Ezin naiz edo ezingo naiz Gernikara joan ez dago ongi. Ezin naiteke Gernikara joan esan behar litzateke.

— “Ezin jan det” eta “ezin jan dezaket” adizkeren artean bada alderik, Azkuek ezetz esan arren. Jaten hasi eta ahoan min duzulako-edo jan ezin bazeneza, orduan Ezin jan dut! ederki esanda dago. Lan-da-lan egin behar duzulako-edo, jateko astirik ere ez baduzu, ostera, Ezin jan dezaket esan behar duzu euskara jatorrez.

Hitz batez, laburkiro: Ahala edo ezina ikusi izana edo “cuando la potencialidad está puesta a prueba”, Altubek esango lukeenez - garrantzi handiko araua da adizkera bata edo bestea noiz erabili behar dan jakin dezagun.

Seber Altube jakintsuak irakatsiari beste alderdi edo ikuspuntu batetatik begira bagakizkio, ulergarriago-edo ager dakiguke beharbada.

— Itsu batek ezin du ikusi. Ezin duela ikusi esan behar, hortaz. Eta ondorioz, ezin dezake ikusi. Jakina! Ezin ikusi du esatea, ordea, askoz gehiago da, ezin dezake ikusi esatea baino, ikusmenik eza edo “impossibilitas phisica” delakoa erakusten du eta.

— Baina, ikusmena edukiz gero, beste arrazoi bategatik zerbait ezin ikus badadi, ezin dezake ikusi edo zin daiteke ikusi esan behar da, ez ezin du ikusi edo ezin da ikusi.

Adibidez:

Pelikula hau ezin dugu ikusi, edo pelikula hau hurrek ezin dute ikusi gaizki dago euskaraz. Pelikula hau ezin deza-kegu ikusi edo hurrek ezin dezakete ikusi esan behar genuke behar bezala hitz egiteko eta idazteko. Ikusmena badugu, izan, hurrek badute ikusmena. Ezin ikuste hori, beraz, beste arrazoi bategatik da, konbeni ez delako edo...

Hau dela eta, hemen ezin dugu hitzik egin, ezingo du gezurrik esan eta honelako esakuntzek euskaldun-euskaldun baten "belarrian" min eta min egiten dute. Hitz egiteko edo gezurra esateko ahalmena edo "possibilitas psyisica" delakoa badugu, izan, eta beste zerbaitegatik da hitzik ezin egite hori edo gezurrik ezin esate hori.

EZ DA JOSKERA JATORRA

- Ezingo gara Bilbora joan.
- Bihar ezingo dugu hitzik atera.
- Iñakik ezingo du han etxerik egin.

Honelako edo antzeko adizkerak dakartzaten esakunak sarri eta sarri irakurtzen ditugu gure egunotan. Idazle ononek ere horrelako esaldiak eskaintzen dizkigute noizikbehin.

- Ezin gaitezke Bilbora joan (gaur, bihar...).
- Bihar ezin dezakegu edo ezin genezake hitzik egin.
- Iñakik ezin dezake han etxerik egin.
- "Ur aundiak ezin dezakete itzali maitasuna, ezta ibaiek ito ere".

— "Ezin zaitezketen izan Jainkoaren eta diruaren morroi".

Honelaxe hitz egin eta idatzi behar litzateke Altube mai-suaren irakatsien arabera. -Ke-hizkiak geroaldia (zein hurbila

zein urruna) adierazten du. Gure egunotan, baina, adizkeron geroaldiko esan-nahia galdu egin dela dirudi. Eta beste erako adizkerak erabiltzen horrexegatik.

Baina adizkerok jatortzat har bagenitza ere, hori joskera jatorra denik ez dut uste. Hauxe behar litzateke:

- Ezin joan izango gara Bilbora.
- Bihar hitzik ezin egin izango dugu.
- Iñakik ezin egin izango du han etxerik.
- “Ur aundiek ezin itzali izango dute maitasuna, ezta ibaiek ito ere”.

Aditza ez da *ezin* soilik, ezin izan baizik. -Go (-ko) geroaldiko atzizkia, beraz, *izan*-i itsatsi behar zaio, ez *ezin*-i (Ikus *Morf.*, 768 or.).

